

3. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. 888 с.
4. Голодомор 1932–1933 років в Україні: док. і матер. / упоряд. Р. Я. Пиріг. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1128 с.
5. Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. Збірник документів та матеріалів / Авт.-упорядн.: Р. Ю. Подкур, В. Ю. Васильєв, П. М. Кравченко, В. П. Лациба, І. П. Мельничук, В. І. Петренко.– Вінниця: ДП "ДКФ", 2007. – 704 с.
6. Держархів Вінницької обл., ф. П-51, оп. 1, спр. 497, арк 140–146.
7. Лубянка: Органи ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ: 1917–1991: справочник / под ред. А. Н. Яковлева; авт.-сост. А. И. Кокурин, Н.В. Петров. – М.: МФД, 2003. 768 с.
8. Подкур Р. Взаємовідносини ГПУ УСРР та ГПУ РСФРР у контексті підписання союзного договору 1922 р. // З архівів ВУЧК–ГПУ– НКВД–КГБ. – 2012. – № 1 (38). – С. 69–90.

Паєло Кравченко

КРАДІЖКИ ЯК ЗАСІБ ВИЖИВАННЯ Й ОПОРУ РЕЖИМОВІ В УМОВАХ ГЕНОЦИДУ 1932-1933 РР.

Геноцид 1932-1933 рр. в Україні і на Поділлі зокрема супроводжувався намаганням населення врятуватись від голодної смерті та його опором жорстоким заходам окупаційного режиму в різноманітних формах. До них у значній мірі належать крадіжки.

Ключові слова: крадіжки, пограбування, напад, звинувачувальний вирок, банда, куркуль, опір, продовольство, голод, хлібозаготівлі.

У 1932-1933 рр., коли окупаційна більшовицька влада застосувала до українських селян політику геноциду, в подільському селі відбувалися події, які безапеляційно були названі комуністичним режимом злочинами проти законних рішень Кремля. До них були віднесені і крадіжки, кількість яких різко зросла в роки безпосередньої реалізації Москвою політики знищення українців як нації. Крадіжки були різними. Одні крали жменю зерна чи десяток колосків задля фізичного виживання, інші займалися крадіжкою колгоспного чи особистого майна в більших розмірах. У злочинстві брали участь різні соціальні групи, та мета була, у переважній більшості випадків, однаковою – вижити в екстремальних умовах геноциду [1].

Зауважимо, що особливу роль у посиленні репресій проти голодних селян – злодіїв, зіграла постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності», пік застосування якого припав на завершальний етап хлібозаготівельної кампанії (кінець листопада 1932 – січень 1933 рр.).

Починаючи з серпня місяця, вичерпавши так звані «видимі припаси хліба», партійно-радянський апарат почав виконувати заготівельний план виключно за рахунок вилучення у селян «розкраденого, незаконно розданого і прихованого хліба» [1, с. 45], прирікаючи їх таким чином на голодну смерть. Й. Сталін визначив тих, хто, за його переконанням, був ворогом: «куркулі», «індивідуально-рвацькі елементи», «інші антигромадські елементи». Перші – розорені колективізацією і позбавлені засобів виробництва селяни-власники, які стали фактично маргіналами у радянському суспільстві. «Індивідуальники» – головним чином ті селяни, які намагалися провадити власне господарство, однак їх змушували вступати до колгоспу. До цієї групи відносились і ремісники, кількість яких різко скоротилася через податковий тиск та відсутність змоги легально купити сировину для своїх виробів. Спроби побудувати добробут родини власною працею поза колективом засуджувалися Й. Сталінінм й інтерпретувалися як «рвацькі». «Антигромадські елементи» теж були здебільшого наслідком більшовицької соціальної революції: асоціальні особи, які змушені були виживати крадіжкою, оскільки через різні причини (соціальне походження, несприйняття влади, відсутність освіти, спеціальності, документів тощо) не могли вмонтуватися у радянську соціальну ієрархію» [1, с. 52]. Саме з ними намірився боротися вождь, запропонувавши додати до закону про охорону колгоспної і кооперативної власності положення про боротьбу із «тими елементами, які використовують насилля і погрози або проповідують насилля і погрози стосовно колгоспників, щоб змусити їх вийти із колгоспів». Пропозиція стала складовою постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. [1, с. 54].

Що являли собою крадіжки, хто був кваліфікований як злодій і що чекало розкрадачів «соціалістичної власності» та особистого майна під час геноциду 1932-1933 рр.? Проілюструємо це на основі документів з особових справ засуджених.

У кінці літа 1932 р. у Чечельницькому районі сформувалась, як сказано в звинувачувальному вирокові від 5 грудня 1932 р., злодійська група в складі 4-х осіб, які втекли з адміністративного заслання та місць ув'язнення.

Керівником був, словами енкаведистів, політбандит Конашенко-Танасієнко Яків, учасниками – куркуль Бучацький Дмитро, кримінальні злочинці Лисий Федір і Капарис Порфирій (у чому полягала їхня кримінальна діяльність раніше – в особовій справі відомостей нема). Місцем перебування вони обрали урочище лісу «Червоний Ріг» Дохнянського лісництва. Озброєні вони були револьвером системи «Наган» й обрізом від російської гвинтівки. З часом до цього додалася мисливська рушниця.

На початковому етапі діяльності група займалась дрібними крадіжками з колгоспних полів картоплі, кукурудзи, кавунів та інших продуктів, «а також відбирала хліб у пастухів» [2, арк.83]. Судячи з документів, початковий етап тривав недовго - максимум три тижні.

Активізувались злочини у другій половині вересня 1932 р., почавши з того, що 18 вересня Танасієнко Яків і Лисий Федір відібрали у громадянина с. Липецького Косаківського Никифора, який працював у полі, мисливську рушницю з патронами. А в ніч на 20-е вересня вони пограбували колгоспників, які везли борошно, що належало Бандурівському колгоспу, вагою 28 пудів (5 мішків) [2, арк.83].

У звинуваченому вирокі підкреслюється, що грабіжникам «було добре відомо про належність муки Бандурівському колгоспу, про що потерпілий Коренюк Іван заявляв усій шайці грабіжників, і незважаючи на це, пограбування ними було здійснено». Після цього, як зазначено далі у цитованому вище тексті, «грабіжники з насмішкою сказали потерпілим колгоспникам, щоб вони передали своєму колгоспові, що мука його (колгоспу) забрана на користь голодуючих» [2, арк.83].

Підкреслення факту про те, що грабіжники знали, що борошно належить колгоспові, було не випадковим. Саме це було підставою для притягнення винних до відповідальності відповідно до Постанови ЦВК СРСР від 7 серпня 1932 р.. На нашу думку, цілком імовірно допустити, що в намірах грабіжників була передача принаймні частини борошна голодуючим селянам.

Після пограбування борошно навантажили на підводу, яка була неподалік від місця пограбування і належала жителю с. Жабокрички Стецюкові Іванові, а потім всі разом перевезли здобич до лісу, де 3 мішки закопали, а 1 віддали власникові воза як подяку за допомогу. Все борошно було невдовзі виявлене і повернене власникові, тобто колгоспові і, таким чином, пограбування закінчилося невдало [2, арк. 84]. Та, незважаючи на це, 17 березня 1933 р. судова трійка при колегії ГПУ УСРР засудила всіх учасників пограбування таким чином: Танасієнка Якова, Буцацького Дмитра, Капариса Порфирія – до розстрілу, а Стецюк Іван отримав п'ять років концентраційних таборів [2, арк. 88, 89].

На наш погляд, таке суворе покарання було викликано у першу чергу крадіжкою, як підкреслено в документах, соціалістичної, тобто державної, власності, за що кремлівське керівництво вимагало карати якнайсуворіше: як по-іншому привчити селян покійно вмирати, не роблячи спроби вижити!? Крім того, вину покараних усугубляло їхнє минуле. Так, Танасієнко Яків був куркульського походження, а це, як відомо, було обтяжливою обставиною. До того ж, як свідчить характеристика, видана сільською радою, «вся родина Танасієнка Якова за часів царату займала посади: старшини, попи, урядовці» [2, арк.71]. Таким чином, Якову не поталанило з народженням: народився б у бідняцькій сім'ї, можливо, й не розстріляли б... Після більшовицького перевороту «пішов у банду Коваленка», був арештований, амністований, а «повернувся до села лише тому, що ватажок банди Коваленко був забитий частинами Червоної Армії, а решта банди була напередодні ліквідації» [2, арк.71]. Судячи з того,

що сам Я. Танасієнко названий політбандитом, так звана банда Коваленка належала до тих сил, які боролися з більшовицьким режимом.

Після амністії Яків зв'язався з іншими амністованими «бандитами», «виступав на зборах села, не маючи права голосу, проти міроприємств радвлдади [2, арк.71]. У 1929 р. він був висланий на Соловки, звідки втік у 1930 р. й організував «банду» у Чечельницькому районі. Лише за 1932 р. здійснив підпал будинків голови колгоспу та активістів. Як висновок: «Президія сільської ради від імені активу та колгоспників села Бандурівки вимагає найсуворішої кари політичному бандитові Танасієнку Якову [2, арк.71зв.]».

Буцацький Дмитро, житель с. Вербка, був не набагато кращим, з точки зору влади, за свого товариша. З довідки сільської ради дізнаємось, що у 1930 р. він із батьками був висланий з села «за агітацію проти колективізації та проти всіх проводимих кампаній» [2, арк.73]. Та й майновий стан його батьків на 1932 р. був більш ніж «злочинним»: хата, клуня, 6 голів худоби, 4,74 га землі [2, арк.73]. На інших учасників «банди» характеристики у справі відсутні. Таким чином, наведена вище справа, на наш погляд, була «зразково-показовою» і мала слугувати пересторогою для інших.

Зауважимо, що характеристики сільських рад на підозрюваних у скоєнні злочинів присутні у переважній більшості судових справ. Каральні органи таким чином хотіли надати слідству й винесеним вирокам законні підстави, переклавши ініціативу на місцеві органи влади й заручившись їхньою підтримкою. Всі характеристики, за рідкісними винятками, характеризують підозрюваних негативно: місцева просовєтська влада, догоджаючи окупантам, допомагала їм боротися з незадоволеними і відвертими ворогами, яких з кожним днем ставало все більше. Особлива увага приділялась учасникам національно-визвольної революції 1917-1921 рр. З іншого боку, керівники села добре знали, які саме характеристики від них чекають каральні органи.

Ще один приклад. У жовтні 1932 р. у Бершадському районі була розкрита банда у складі 13-ти осіб, яка, як свідчить звинувачувальний вирок, діяла впродовж 1929-1932 рр.

Очільник банди, Вошець Назар, втік із заслання ще у 1928 р., прибув на місце попереднього проживання – у с. Велика Киріївка Бершадського району й у 1929 р. почав організовувати банду «з числа знайомих йому колишніх бандитів».

Банда у 1930 р. організувала пограбування двох кооперативів у селах Романівка і Білий Камінь, «забравши різні дефіцитні товари» і поранивши голову сільської ради [3, арк. 211].

За час свого існування вони здійснили 14 збройних нападів, що супроводжувались пограбуваннями й одним убивством. За свідченнями Вошеця, вони забрали декілька тисяч рублів, 14 овечих шуб, «різні товари з кооперації та інші речі і продукти» [3, арк. 211].

Пограбування були здійснені у більшості випадків восени 1932 р., коли хлібозаготівлі набрали безпрецедентних розмірів і голод став реальністю. У справі перераховуються випадки пограбування як кооперативів, так і окремих селян: забирали гроші, промислові товари й продукти харчування. Наскільки наведені чекістами у справі факти відповідають дійсності, перевірити неможливо.

За вироком судової трійки при колегії ГПУ УССР від 23 листопада 1932 р. сім осіб з числа учасників банди були засуджені до смертної кари, двоє – до ув'язнення в концтаборі на 10 р., четверо отримали по 5 р. таборів [3, арк. 218]. Вочевидь, і пограбунок державного майна, і наявність вогнепальної зброї призвели в цілому до розстрілу такої великої кількості осіб.

У с. Велика Киріївка Бершадського району під час Голодомору 1932-1933 рр. померла 21 особа (4, с. 92). Така «невелика» кількість померлих, можливо, пов'язана з тим, що частина пограбованого була використана для врятування від голодної смерті односельчан.

Слідчі органи характеризували учасників банди край негативною і без наведених достатніх на те доказів. Наприклад, один з грабіжників, Дудник Пилип, житель с. Мала Киріївка Бершадського району, «малограмотний, безпартійний, Сільрадою характеризується як вбивця, грабіжник, що служив у гетьманській варті, здійснив убивство двох дорослих селян і дитини в період громадянської війни. У 1929 році був підданий адміністративній висилці за пограбування, терміном на 3 роки. У 1932 році був засуджений до 8-ми років ув'язнення за вбивство односельчанина...» [3, арк. 214]. У справі відсутні необхідні для підтвердження таких звинувачень документи. Крім того, незрозуміло, що, з точки зору влади, означає словосполучення «вбивця, грабіжник, що служив у гетьманській варті». Очевидно, для слідчих це були тотожні поняття, і вони мали свідчити, звісно ж, не на користь звинуваченого.

Ще один учасник банди, Гончарук Платон, «малограмотний, безпартійний, був під судом у 1927 році за звинуваченням в убивстві, у 1929 році за крадіжку, у 1930 році, будучи висланим до м. Архангельськ терміном на 3 роки, втік» [3, арк. 213]. Очевидно, що звинувачення у вбивстві не було доведене, та сам факт притягнення до відповідальності свідчив проти П. Гончарука. Характерно, що майже всі учасники пограбувань здійснили свої перші злочини у 1927-1929 рр., коли в подільському селі, як і в українському в цілому, посилювався податковий тиск на заможників [3, арк. 215].

У Станіславчиському і Копайгородському районах у 1932 р. теж займались пограбуваннями. В тексті обвинувачувального вироку зі справи про одну з груп грабіжників сказано, що «...на двох суміжних дорогах районів озброєне бандугруповання впродовж довгого часу грабує прохожих, причому бандитами приділяється особлива увага під час пограбувань на селян-колгоспників, які везуть хлібозаготівлі на зсипні пункти» [5, арк. 89]. Отже, перш за все забирали зерно, яке держава в умовах зростаючого голоду відбирала у колгоспів,

прирікаючи тих, хто його виростив, на смерть. Закономірно можна поставити питання: хто у цьому випадку, як і в більшості подібних, виступав у ролі грабіжника? Чи не советська держава? До такого висновку підштовхує текст вище згаданого документа. У ньому підкреслено, що грабіжники, погрожуючи зброєю колгоспникам, які везли хліб, «...в категоричній формі... пропонують колгоспникам припинити вивезення і здачу державі зернових культур з цих районів, причому заявляючи, що в повторному випадку вони будуть з такими колгоспниками жорстоко розправлятися і розстрілювати їх» [5, арк. 89]. Така постановка питання часто призводила до того, що з районів хоча б на деякий час переставали вивозити хліб, що могло збільшувати шанси на виживання у тому чи іншому селі. Учасники грабіжницької групи були затримані в ніч з 8 на 9 грудня 1932 р.

Під час слідства виявилось, що більшість грабіжників були бідняками. Це могло бути причиною того, що суд над ними відбувся не відкрито, а вироки виносила колегія ГПУ: влада не хотіла розголосу того факту, що «соціально близькі до влади» селяни, які мали б бути її природніми союзниками, виступають проти її політики.

Вироком трійки двоє учасників групи були засуджені до розстрілу, троє отримали по 10 років концентраційних таборів [5, арк. 99-103].

Зауважимо, що, з точки зору більшості селян, передусім заможних, советський окупаційний режим, спираючись на лояльну до нього частину громадян, поводив себе по-бандитськи: хто ще міг так безцеремонно забирати, вірніше, грабувати майно? Більше того: вчора ця ж влада дозволяла працювати, багатіти... Окупанти таким чином присвоїли собі право маніпулювати законами в своїх інтересах. У нашому випадку це виглядало так: ви працюйте, примножуйте добробут, а коли нам буде вигідно – ми заберемо у вас все ваше майно, а вас, тих, хто його надбав, ми оголосимо ворогами.

Тому поведінка колишніх сільських господарів, на яких «трималося село», була закономірною. Тим більше в умовах геноциду, коли стало зрозуміло, що тепер режим має на меті всіх тих, хто не згодний з його бандитськими заходами і не має засобів до існування – знищити. Треба враховувати і злість до тих, хто в результаті «сталінської революції згори» став власником їхнього майна...

Були організації, які в роки сталінської «революції згори» турбували владу і каральні органи значно більше, ніж «прості» грабіжники. Так, слідство виявило, що в с. Велика Русава Томашпільського району в 1930 р. була створена «озброєна політбанда під керівництвом Фальшука Омеляна, який утік із заслання і жив у селі на нелегальному становищі, Валідуди Олексія Фомича, Озеранського Євдокима, колишнього петлюрівського комісара, розкуркуленого і Телятника Євтихія, які займалися організацією кадрів, озброєнням, розповсюдженням листівок к-р

повстанського характеру і закликів проти кампаній, що проводились, таких як: хлібзаготівель, колективізації, позик та ін[ших], закликаючи до повстань і захисту України від Москви – «...геть московських наймитів, геть кацапів та комуністів кровожерливих, за вільну Україну...» [6, арк. 105].

Слідство встановило, що банда нараховувала 14 осіб «з метою протидії і зриву міроприємств, що проводилися радвладою на селі, як хлібзаготівлі, колективізації, позик та ін[ших], озброївшись обрізами, револьверами, почали тероризувати советський актив села Великої Русави, Малої Русави, Олександрівки і Пеньківки, а також і села Горишківки, розповсюджуючи провокаційні слухи серед селян, що Радвлада в Україні скоро зміниться і що вони з тими, хто вступає в колгоспи і бере участь в проведенні в життя заходів Радвлади на селі, будуть розправлятися, шляхом фізичного знищення, намітивши для цього 24 активісти. Розповсюджували анонімні листи з погрозами на адресу активу, а також і відозви до селян не колективістів із закликом про не виконання податків, відділення України від Москви і знищення комуністів і радактива» [6, арк. 105-106]. У цьому випадку бачимо не лише чітку антисоветську спрямованість діяльності повстанців, але й їхню антимосковську, антиросійську позицію, метою якої була побудова Української незалежної держави.

Так як Фальшука Омеляна ввіймати не вдалось, то керівником банди під час слідства став «політично небезпечний Валідуда Олекса, [який,] починаючи з 1929 р. почав активно виступати проти міроприємств радвлади, організовуючи навколо себе банду...» [6, арк. 16, 16зв.]. Сам він був середняком, але його родичі: брат – бувший доведенець *, сестра – заміжня за злісним доведенцем, дружина – донька злісного заможника і є сестрою жінки бандита [6, арк. 16].

Показово, що в постанові про притягнення до кримінальної відповідальності зазначається, що «у відношенні звинуваченого Гавдзинського Миколи Степановича, матеріалів у справі для притягнення його в якості звинуваченого нема, до того ж він походить з близького нам соціального прошарку» [6, арк. 125]. Таким чином, класовий підхід продовжував відігравати значну роль і під час голодомору: Гавдзинський М. був членом Голинчинецького колгоспу «Весела праця» Шаргородського району. Крім того, він під час колективізації «працював в багатьох політично-господарських кампаніях, а саме працював по розкуркуленню, по хлібзаготовках і по інших кампаніях і скрізь виправдовував себе на роботі...» [6, арк. 75]. Всі ж інші затримані учасники «банди» отримали різні терміни ув'язнення в концентраційних таборах, від 3- до 10 років, а Валідуда О. був розстріляний [6, арк. 126-131].

* Вірогідно, мова про особу, якій був доведений так званий експертний індивідуальний податок, запроваджений у 1928 р. з метою знищення одноосібного виробника сільськогосподарської продукції.

Отже, через масові конфіскаційні хлібозаготівлі, що набрали характеру відвертого пограбування селян, останні були змушені шукати нові способи і методи виживання. Ними стали масові крадіжки колгоспного збіжжя та власності інших селян. Такою була реакція на дії комуністичного окупаційного режиму, який поставив за мету зруйнувати українське село з його традиційним, еволюційним розвитком і приборкати його опір.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кравченко П., Подкур Р. Специфіка кримінального переслідування за крадіжки в умовах Голодомору 1932-1933 рр. // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Київ, 2021. Вип. 2 (56). С. 42-71.
2. ГДА МВС, м. Вінниця, ф. 4, оп. 1, спр. 4986.
3. ГДА МВС, м. Вінниця, ф. 4, оп. 1, спр. 6519.
4. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Вінницька область / авт.-упоряд.: Лациба В., Вишга В., Кравченко П., Мельничук І., Петренко І., Подкур Р. Вінниця: ДП «ДФ», 2008. 1360 с.
5. ГДА МВС, м. Вінниця, ф. 4, оп. 1, спр. 7555.
6. ГДА МВС, м. Вінниця, ф. 4, оп. 1, спр. 7556.

Надія Марценюк

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ В. ЮЩЕНКО ПРО ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД 1932-1933 РР.

У статті висвітлено оцінки Голодомору 1932-1933 рр. у спогадах третього президента України В. Ющенка. На основі аналізу мемуарів В. Ющенка «Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті» наведено його оцінку Голодомору як геноциду української нації. Зауважено переконання В. Ющенка у важливості подальшого вивчення цієї трагічної сторінки історії.

Ключові слова: Україна, Голодомор-геноцид, історія, В. Ющенко.

Зі здобуттям незалежності України утворилися сприятливі умови для об'єктивного вивчення історії нашої батьківщини, зокрема, такої її трагічної сторінки як Голодомор-геноцид 1932-1933 рр. Поряд з іншими регіонами України, для теренів сучасної Вінницької області, де зафіксовано 168 місць пам'яті жертв Голодомору [2, с. 91], це була одна з найбільших гуманітарних катастроф. За даними В. Петренка, у лютому 1932 – грудні 1934 рр. кількість населення тогочасної Вінницької області зменшилася на 20 % (998 908 осіб) [4, с. 292].

У незалежній Україні досягти помітного успіху в оцінці Голодомору 1932-1933 рр. вдалося за президентства Віктора Андрійовича Ющенка [3, с. 377]. 28 листопада 2006 р. Верховна Рада